

МУЗИЧЕНКО О. В.,

кандидат юридичних наук, консультант
суду Верховного Суду,
доцент кафедри публічного права
(Київський університет імені Бориса
Грінченка)

БОРОДІЙ І. В.,

аспірантка кафедри кримінальної
юстиції
(Державний податковий університет)

УДК 393.296

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.5.36>

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджується нормативне регулювання, судова практика та наукові позиції щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру. Автор звертає увагу на недосконалість приписів Кримінального процесуального кодексу України, що регулюють вищезазначене питання. У зв'язку з цим наводить позиції науковців щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру. Звертає увагу на відсутності єдності судової практики з цього питання, згідно з якою одні суди розглядають цивільний позов у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, а інші залишають цивільний позов без розгляду, вказуючи на можливість звернення з таким позовом у порядку цивільного судочинства. Здійснюється ретроспективний аналіз нормативного регулювання цивільного позову у кримінальному провадженні за Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року та порівнюється з приписами чинного Кримінального процесуального кодексу України. На цій основі констатується, що норми чинного Кримінального процесуального кодексу України передбачають можливість розгляду цивільного позову у межах кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Наведено ряд переваг при розгляді цивільного позову у межах кримінального провадження, як один з аргументів щодо можливості та необхідності розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру за приписами чинного кримінального процесуального закону. Пропонується доповнити приписи ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України положеннями про можливість пред'явлення цивільного позову до особи стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру або особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану її діяннями.

Ключові слова: цивільний позов, примусові заходи виховного характеру, відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика.

Muzychenko O. V., Borodii I. V., Civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of educational nature

The article examines normative regulation, judicial practice and scientific positions regarding the possibility of consideration of a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of educational nature. The author draws attention to the imperfections of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the above-mentioned issue. In this regard, he cites the positions of scientists regarding the possibility of consideration of a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of educational nature. He also draws attention to the lack of unity of judicial practice on this issue, according to which some courts consider a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of an educational nature, while others leave a civil lawsuit without consideration, indicating the possibility of filing such a lawsuit in civil proceedings. A retrospective analysis of the normative regulation of a civil claim in criminal proceedings under the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 is carried out and compared with the prescriptions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine. On this basis, it is stated that the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine provide for the possibility of consideration of a civil lawsuit within the framework of criminal proceedings regarding the application of coercive measures of educational nature. A number of advantages are given when considering a civil lawsuit within the framework of criminal proceedings, as one of the arguments regarding the possibility and necessity of considering a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of educational nature according to the prescriptions of the current criminal procedural law. It is proposed to supplement the prescriptions of part 1 of Art. 62 and Part 1 of Art. 128 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with provisions on the possibility of filing a civil lawsuit against a person against whom coercive measures of educational nature are applied or a person who under applicable law bears civil responsibility for the damage caused by his actions.

Key words: *civil action, coercive educational measures, compensation for damage caused by a minor, criminal procedural legislation, judicial practice.*

Вступ. Проблематика відшкодування (компенсації) шкоди і, зокрема, цивільний позов у кримінальному провадженні були предметом дослідження таких науковців як: Л. Б. Коваленко, В. Т. Маляренко, Л. Д. Михеєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, О. В. Рибалка, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко та ін. Крім того, питанню цивільного позову у кримінальному провадженні після прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) 2012 року присвячено низку захищених в Україні дисертаційних робіт таких вчених, як Татарина І. Г. (Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на стадії досудового розслідування – 2015), Воробійової І. А. (Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні – 2016), Стеблева А. М. (Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України – 2016), Кравченко Н. С. (Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні – 2016) та ін. Однак, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження цивільного позову у кримінальному провадженні, існує низка проблемних питань нормативного регулювання розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо яких у науковій спільноті немає єдиного підходу, зокрема відшкодування шкоди, завданої кримінально протиправними діями неповнолітніх у провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз приписів КПК, судової практики та доктрини кримінального процесу з приводу можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [1]. За правилами ч. 1 ст. 129 КПК, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому [1]. Як встановлено ч. 1 ст. 61 КПК, цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка (який) в порядку, встановленому цим Кодексом, пред'явила (пред'явив) цивільний позов [1]. Згідно з ч. 1 ст. 62 КПК цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальною протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом [1].

З вищевикладеного можна зробити висновок про неузгодженість деяких положень ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129 КПК щодо розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів виховного характеру.

У доктрині кримінального процесуального права також звертається увага на недосконалість нормативного регулювання цього питання, оскільки підставою пред'явлення позовних вимог у кримінальному провадженні (згідно з положеннями ч. 1 ст. 61 КПК) є завдання шкоди: а) кримінальним правопорушенням (кримінальним проступком чи злочином); б) іншим суспільно небезпечним діянням (діянням і особи, котра не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і неосудного). Водночас у ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК передбачено можливість пред'явлення цивільного позову, якщо шкоду завдано: а) кримінальним правопорушенням; б) суспільно небезпечним діянням тільки неосудного. Крім того, положення ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК в частині, що унеможливають пред'явлення позовних вимог у разі заподіяння шкоди діянням неповнолітніх, стосовно яких здійснюється провадження про застосування примусових заходів виховного характеру, йде врозрід із положенням ч. 1 ст. 129 цього ж Кодексу, де прямо вказано, що при ухваленні обвинувального вироку, постановленні ухвали про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру суд ухвалює рішення щодо цивільного позову.

У цьому аспекті Стеблев А. М. у своєму дисертаційному дослідженні слушно зауважує, що згідно з приписами КПК досудове розслідування у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 499 КПК) та їх судовий розгляд (ч. 1 ст. 500 КПК), а також щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 1 ст. 504, статті 512, 513 КПК) здійснюється за загальними правилами, передбаченими КПК, та з урахуванням особливостей глав 38 та 39 цього Кодексу. Однак, аналізуючи положення статей у зазначених главах про порядок судового розгляду, можна побачити суперечності із ч. 2 ст. 127 та ч. 1 ст. 129. Так, ч. 1 ст. 500 КПК визначає, що судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані в судове засідання, згідно із загальними правилами цього Кодексу. У частині 1 ст. 512 КПК зазначено, що судовий розгляд здійсню-

ється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника згідно із загальними правилами цього Кодексу. На підставі вищевказаного автор робить висновок про необхідність законодавчого врегулювання вищезазначеного питання та пропонує доповнити ч. 1 ст. 500 та ч. 1 ст. 512 КПК положеннями про можливість участі, крім інших учасників, цивільного позивача та відповідача [2, с. 80-81].

У зв'язку з вищевказаними суперечностями нормативного регулювання цивільного позову у кримінальному провадженні в доктрині кримінального процесуального права немає єдиної позиції щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Так, існує позиція, що з норм КПК наразі вбачається, що цивільний позов може бути пред'явлений у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру лише стосовно осіб, які вже досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, оскільки такі особи (віком від 14 до 16 років) можуть бути підозрюваними/обвинуваченими в певній категорії справ (є суб'єктами злочину). Натомість можливість пред'явлення цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру стосовно малолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність (від 11 років до 14/16 років), взагалі не передбачена законодавством [2, с. 81]. Тому питання про відшкодування шкоди, завданої суспільно небезпечними діями малолітньої особи, вирішуються в порядку цивільного судочинства [3, с. 201; 4, с. 151]. Така позиція є суперечливою, оскільки у провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру особа, стосовно якої це провадження здійснюється, не набуває статусу підозрюваного/обвинуваченого.

За іншою позицією, однією з новел КПК 2012 року в унормуванні інституту цивільного позову є саме можливість його розгляду, зокрема, у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, на відміну від КПК 1960 року, згідно з яким цивільний позов можливо було розглянути лише у кримінальній справі щодо злочину, а не будь-якого суспільно небезпечного діяння [5, с. 140-141].

До того ж висловлюється точка зору, що законний представник неповнолітнього може бути визнаний цивільним відповідачем у провадженні про застосування примусових заходів виховного характеру, що впливає зі статей 1178, 1179 Цивільного кодексу України [6, с. 101], з чого можна зробити висновок, що розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру допускається.

У судовій практиці також немає єдиного підходу щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів виховного характеру.

Як видно з аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень суди як розглядають цивільні позови у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру (ухвала Петрівського районного суду Кіровоградської області від 28 квітня 2022 року у справі № 941/1010/21, ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 01 грудня 2020 року у справі № 688/2811/20, ухвала Лугинського районного суду Житомирської області від 18 травня 2020 року у справі № 281/297/20, ухвала Хотинського районного суду Чернівецької області від 19 серпня 2020 року у справі № 724/581/20), так і відмовляють у їх розгляді (див., наприклад, ухвалу Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 10 січня 2022 року у справі № 207/3062/20, ухвалу Нововолинського міського суду Волинської області від 24 вересня 2021 року у справі № 165/1084/19, ухвала Барського районного суду Вінницької області від 26 жовтня 2021 року у справі № 125/624/20). При цьому, під час вирішення питання щодо застосування примусових заходів виховного характеру деякі суди часто залишають без розгляду цивільний позов, посилаючись на положення п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосу-

вання примусових заходів виховного характеру», згідно з яким цивільний позов про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок учинення злочину чи суспільно небезпечного діяння, у справі про застосування примусового заходу виховного характеру суд не вирішує. Такий позов повинен бути розглянутий у порядку цивільного судочинства (ухвала Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 22 вересня 2020 року у справі № 159/4329/20, ухвала Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 20 серпня 2020 року у справі № 396/1681/19).

У цьому аспекті слід погодитися з позицією, висловленою Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який зазначив, що суд, вирішуючи питання цивільного позову, повинен застосовувати норми КПК 2012 року, зокрема ч. 1 ст. 129 цього Кодексу, а не роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, надані під час дії КПК 1960 року (ухвала від 22 грудня 2016 року у справі № 1кп/95/2014), згідно з яким цивільний позов міг бути пред'явлений лише у справах про злочини (ч. 1 ст. 28, статті 328, 448 КПК 1960 року).

Отже, під час дії КПК 1960 року суди обґрунтовано посилалися на неможливість розгляду цивільного позову в ході вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру (див, наприклад, ухвалу Верховного Суду України від 16 січня 2007 року, провадження № 5-6380км06), однак у провадженнях за КПК 2012 року такий підхід не відповідає приписам чинного кримінального процесуального закону.

Слід відзначити, що у практиці Верховного Суду також немає єдиного підходу щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру.

Так, в ухвалі Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 березня 2018 року у провадженні № 51-2366ск18 колегія суддів зробила висновок, що за змістом ст. 501 КПК цивільний позов про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок учинення злочину чи суспільно небезпечного діяння, у справі про застосування примусового заходу виховного характеру суд не вирішує, а він має бути розглянутий у порядку цивільного судочинства.

Натомість в інших рішеннях Верховний Суд здійснює касаційну перевірку правильності вирішення цивільного позову судами попередніх інстанцій у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру та не ставить питання щодо можливості чи неможливості його розгляду у межах цих кримінальних проваджень (див., наприклад, постанови від 8 листопада 2018 року (провадження № 51-1472км18), від 27 грудня 2018 року (провадження № 51-7309 км 18)). Таким чином, у зазначених випадках Верховний Суд презюмує можливість розгляду цивільного позову у межах кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

З огляду на вищевказане, слід відзначити, що в науковій літературі неодноразово акцентувалася увага на тому, що одночасний розгляд судом кримінального провадження і цивільного позову має низку переваг: 1) якщо у цивільному процесі діє правило, згідно з яким кожна особа повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу заявлених вимог чи заперечень (тобто позивач зобов'язаний довести факт заподіяння шкоди, її розмір, характер, вину заподіювача шкоди й інші обставини, що мають правове значення), то у кримінальному судочинстві тягар доказування цих обставин, виявлення осіб, котрі відповідатимуть за заподіяння шкоди, покладено на працівників органів, що ведуть кримінальний процес; постраждалий ж (якщо забажає) може надавати їм посильну допомогу в цьому; 2) постраждалому від кримінально-протиправних діянь нема потреби повторно брати участь у судовому розгляді, а відтак спільний розгляд кримінального провадження та позовних вимог економить час, зусилля та й зрештою нерви постраждалого; 3) свідки, експерти, перекладачі звільнені від повторних викликів до суду; 4) неявка цивільного відповідача (чи його представника) в судове засідання не є підставою для відкладення розгляду цивільного (з'єданого) позову в кримінальному судочинстві; 5) при пред'явленні цивільного позову (про відшкодування будь-якого виду шкоди) судовий збір не сплачується [2, с. 66; 7, с. 71-72; 8, с. 103].

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, нормативне регулювання цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру безумовно потребує удосконалення з боку законодавця, зокрема узгодження положень ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 2 ст. 127, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129 КПК, однак, на нашу думку, указані недоліки не позбавляють можливості розгляду цивільного позову в межах кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Інше суперечило б правовій природі інституту цивільного позову у кримінальному провадженні. З вищевикладеного слід зробити висновок, що незважаючи на прогалини законодавчого регулювання у ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК, згідно з якими не вбачається можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, цивільний позов, заявлений у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, підлягає розгляду та вирішенню в межах цього провадження за приписами ч. 1 ст. 61, ч. 2 ст. 127 і ч. 1 ст. 129 КПК. Водночас, приписи ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК необхідно доповнити положеннями про можливість пред'явлення цивільного позову до особи стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру або особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану її діяннями.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.09.2022).
2. Стебелев А. М. Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2017. – 198 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. М. Міщенко – Х.: Одісей, 2013. 1104 с.
4. Сорока С., Римарчук Г. Цивільний відповідач у кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. Юридичні науки.* 2018. Вип. 18. С. 148–153.
5. Ханас Х. Р. Цивільний позов у кримінальній справі за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2013. № 1. С. 138–146.
6. Крикунов О. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2019. № 2 (14). С. 98–107.
7. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Запоріжжя. Класич. прив. ун-т. Запоріжжя, 2016. 217 с.
8. Навроцька В. В. Проблемні питання розгляду та вирішення з'єднаного позову. *Соціально-правові студії.* 2021. Вип. 4 (14). С. 102–108.

